

Kifayət Qurban qızı Mənsimova

ADPU nəzdində Pedagoji Kolleç

kifayetmnv@gmail.com

NAİLİYYƏTİN MOTİVASİYASI, ÖZÜNÜTƏNZİMLƏMƏ VƏ TƏHSİL MÜVƏFFƏQİYYƏTİ

Açar sözlər: özünütəhlil, özünütənzimləmə, təhsil, motivasiya, məqsəd, nəticə, peşə hazırlığı, yeni təhsil standartları

The motivation for success, self-regulation, and educational success**Summary**

There is a significant increase in society's interest in the realization of human intellectual, personal and creative potential as the main source of achievements, which is the basis for the progressive formation of a high-tech society. The achievements of adolescents and young people in education are the potential of the nation and determine the competitiveness required for the further progress and formation of society. Different motivations are applied during vocational training. Among them, cognitive, professional motives, motives for creative achievement, motives for status development, motives for self-realization and material motives have a significant place.

One of the main tasks of modernizing the activities of current education, teachers, and school psychological services is to form a student who actively and independently acquires social knowledge, understands the importance of education and self-knowledge for their future life. As a subject of education, the learner is able to selectively and independently set actual and long-term goals, direct and support his activities, organize and also manage educational activities.

Key words: self-analysis, self-regulation, education, motivation, purpose, result, vocational training, new educational standards

Giriş

Hazırkı yüksək texnoloji cəmiyyətin mütərəqqi şəkildə formalaşmasının əsası olan nailiyyətlərinin əsas mənbəyi qismində insanın intellektual, şəxsi və yaradıcılıq potensialının həyata keçirilməsində cəmiyyətin marağının əhəmiyyətli şəkildə artması müşahidə olunur. Yeniyetmə və gənclərin təhsildə nailiyyətləri millətin potensialıdır və cəmiyyətin sonrakı tərəqqisi və formalaşması üçün tələb olunan rəqabət qabiliyyətini müəyyən edir.

Peşə hazırlığı zamanı müxtəlif motivasiyalar tətbiq olunur. Onların sırasında idrak, peşə motivləri, yaradıcılıq nailiyyəti motivləri, status inkişafı motivi, özünü reallaşdırma motivi, maddi motivlər mühüm yer tutur. İstənilən digər motivasiya kimi, tədris motivasiyası həmin fəaliyyətin səciyyəvi amilləri və xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. İ.A.Zimnyaya hesab edir ki, o, ilk növbədə, təhsil sisteminin özü, eləcə də tədris fəaliyyətinin həyata keçirildiyi təhsil müəssisəsi ilə; ikincisi, təhsil prosesinin təşkili ilə; üçüncüsü, təhsil alan şəxsin subyekt xüsusiyyətləri ilə; dördüncüsü, pedaqoqun subyekt xüsusiyyətləri və ilk növbədə, onun şagird və işə münasibət sistemi ilə; beşincisi, tədris predmetinin spesifikasiyası ilə müəyyən olunur. Təhsilin şəxsiyyət - fəaliyyət, subyekt müzakirəsi zamanı gələcək mütəxəssisin tələbat - motivasiya sahəsinin müxtəlif tərkib hissələrinin öyrənilməsi birinci yerə çıxır [1]. Təhsil fəaliyyətində özünü tənzimlənmə məsələsinə çox sayda əsər həsr olunub. Bu əsərlərin müəllifləri - V.İ.Morosanova, D.Q.Badmayeva, A.V.Vanin, N.Y.Osnotsko, İ.V.Plaxotnikova, Y.Q.Filippova, İ.Y.Tsıqanov və başqalarıdır.

Hazırkı cəmiyyətin strukturunda baş verən dəyişikliklər ilə təhsil sisteminə qarşı tələblərin də dəyişməsi baş verir. Hazırkı tədris prosesi də transformasiyaya uğramaqdadır. O, yalnız fənn bilikləri sahəsində nəticələrin əldə olunmasına deyil, həm də uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, eləcə də vəziyyəti adekvat şəkildə təhlil etmək və dəyərləndirmək bacarığına, özünütəhsil meyillərinə yönəlib. Bu tələblər əslində labüd olan yeni təhsil standartlarının müəyyənəlməsinə təsir edən başlıca amillərdir. Bu standartlar sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1) alacağı təhsilin məqsədlərini müstəqil şəkildə müəyyən etmək və özü üçün təhsil və idrak (dərk etmə) fəaliyyətində ən yeni vəzifələri ifadə etmək, idrak fəaliyyətinin motivləri və maraqlarını formalaşdırmaq bacarığı;

2) məqsədlərə nail olmaq yollarını (o cümlədən alternativ) müstəqil şəkildə planlaşdırmaq, tədris və idrak məsələlərinin qoyulmasının ən səmərəli üsullarını şüurlu şəkildə müəyyən etmək bacarığını;

3) öz fəaliyyətini və davranışlarını nəzərdə tutulan yekun və nəticələrlə müqayisə etmək, yekunun əldə olunması prosesində öz fəaliyyətini təhlil etmək, irəli sürülən şərtlər və tələblər çərçivəsində hərəkət üsullarını müəyyən etmək, öz hərəkətlərini dəyişən vəziyyəti müvafiq şəkildə yönəltmək bacarığı;

4) təhsillə bağlı vəzifələrin dəqiqliklə icrası, onların fərdi imkanları ilə mütənasibliyinin qiymətləndirmə bacarığı;

5) özünütəhlil, özünüqiymətləndirmə fəaliyyətində dərk edilmiş seçimin reallaşdırılması və qərarların qəbul edilməsi əsaslarına yiyələnmə [9].

Nailiyyət (müvəffəqiyyət) motivasiyası - təyin olunmuş fəaliyyət növündə uğurun əldə olunması cəhdidir. Lakin bu yalnız nailiyyət əldə etmiş şəxsiyyətin atributları deyil, həm də situativ amillərdir (dəyər, uğurun əldə olunması ehtimalı, vəzifənin çətinliyi və s.). Təhsil (tədris) fəaliyyəti polimotiv hesab olunur, çünki təhsil alan şəxsin aktivliyi müxtəlif mənbələrdən qaynaqlanır. M.V.Matyuxina tədrislə bağlı üç növ motivasiya müəyyən edir (4).

Daxili motivlər. Bura idrak (dərk etmə) və sosial tələbatlar (sosial təqdir edilən təsir və nailiyyətlərə cəhd).

Daxili motivlər. Bunlar, əsasən, təhsil alan şəxsin həyat fəaliyyətinin şərtləri ilə müəyyən olunur ki, bura tələbatlar, gözləntilər, imkanlar (tələbatlar sosial davranış, ünsiyyət və fəaliyyət normalarına riayət etmə zərurəti ilə bağlıdır; gözləntilər (ümidlər) cəmiyyətin insan tərəfindən qəbul edilən davranış norması kimi təhsilə qarşı münasibətini müəyyən edir və təhsil fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə imkan verir; imkanlar təhsil fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün tələb olunan obyektiv şərtlərdir).

Şəxsi motivlər. Onların tərkibində mühüm yeni maraqlar, ehtiyaclar, göstərişlər, etalonlar və stereotiplər, eləcə də özünü təkmilləşdirmə, özünüdəyər və özünü reallaşdırmaq meylini müəyyən edən digər mənbələr alır.

Y.A.Mislavskiyə görə, özünütənzimləmə insanın öz üzərində təyin olunmuş işi tələb edən və bununla da öz ali təzahürlərində onun şəxsiyyət kimi formalaşması məqamını əhatə edən səmərəli fəallıqda (fəaliyyətdə) saxlanmasıdır (6). V.İ.Morosanovanın məlumatlarına görə, dərk edilmiş özünü tənzimləmənin fərdi səviyyəsi təyin olunmuş məqsədlərə can atmaq, yönəlmək tendensiyaları ilə müsbət şəkildə bağlıdır (3). Beləliklə, biz görürük ki, bu iki anlayış bir-birilə bağlıdır. Özünü tənzimləmə kimi motivasiyada insan davranışının idarə olunması prosesi hesab olunur. Nailiyyət motivasiyası uğur əldə etmək cəhdidir, özünü tənzimləmə isə - zəruri yekun - uğur əldə etmək üçün zəruri səviyyə saxlamağa imkan verən prosesdir. Beləliklə, motivasiya - insanı hərəkətə gətirən, yönəldən amildir, özünü tənzimləmə isə, lazımi fəallıq səviyyəsini saxlamaq qabiliyyətidir.

Təhsil fəaliyyətinin özünü tənzimləməsinin əsasını ilk növbədə şəxsiyyətin motivasiya-dəyər qarşılığı təşkil edir (V.Q.Aseyev, A.Q.Asmolov, R.R.Bibrix, İ.A.Vasilyev, V.K.Vilyunas, Y.P.İlyin, V.Q.Leontyev, V.E.Milman, V.İ.Stepanski, P.M.Yakobson, A.Maslou (A.Maslov), X.Xekxausen və başqaları).

O.A.Konopkin bu səpkidə olan tədqiqatlarında özünüidarəetməni sistem-subyekt prizmasından təhlil edir. V.İ.Morosanova tərəfindən “özünü tənzimləmənin fərdi üslubu” anlayışı təklif olunmuşdur. Özünü tənzimləmənin fərdi üslubu insan üçün onun iradi fəallığının sabit, tipik xüsusiyyətidir ki, onun da əsas funksiyası insan üçün adət edilmiş davranışın özünü tənzimləmə üsulları və müəyyən şəraitdə səmərəli fəaliyyət üçün tələb olunan üsullar kontekstində uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasından ibarətdir [4]. Özünü tənzimləmənin fərdi üslubunun parametrlərinə şəxsi fəaliyyətin dərk edilmiş planlaşdırılması və modelləşdirməsi, insan tərəfindən öz hərəkətlərinin proqramlaşdırılması, öz fəaliyyətinin və davranışının nəticələrinin qiymətləndirilməsi, tənzimləyici uyğunluq (öz fəaliyyətini yenidən qurmaq, ona dəyişikliklər etmək qabiliyyəti), eləcə də insan fəaliyyətinin təşkil olunmasında müstəqillik aid edilir. Özünü tənzimləmənin fərdi üslubu müxtəlif fəaliyyət növlərində özünü tənzimləmə proseslərinin müxtəlif tədqiqat materiallarında təsvir olunub. Təbii ki, bu günə kimi özünü tənzimləmə probleminə çox sayda tədris vəsaitləri, elmi əsərlər həsr olunub. Bu problemi tədqiqi edən alim-pedaqoqların sırasında V.İ.Morosanovanı, D.Q.Badmayevanı, A.V.Vanini, N.Y.Dolqovanı, A.K.Osnitskini, İ.V.Plaxotnikovanı, Y.V.Filippovanı, İ.Y.Tsqanovnu və başqaları qeyd etmək olar.

Şəxsiyyətin motivasiya-dəyər sahəsini nəzərə alan iradi fəallığın şəxsiyyət özünü tənzimləməsinin struktur-funksional modeli Y.A.Mislavski tərəfindən təklif olunub [4.]. Bu tədqiqatçının fikrincə təhsil fəaliyyətinin özünü tənzimləmə probleminə konseptual yanaşmanın xüsusiyyətləri iradi fəallığın bütün formalarında (fəaliyyət, dərk etmə, ünsiyyət) vahid struktura malik olan tənzimləyici proseslərin universal xarakterinin əsaslandırılmasından ibarətdir. Şəxsiyyətin fəaliyyətinin determinantı qismində bir qayda olaraq onun bəzi strukturlarını, xüsusilə dəyərləri, məqsədləri, idealları, “Mən” obrazını, tələblər səviyyəsini, özünü qiymətləndirməni təhlil edirlər. Şəxsiyyətin qeyd olunmuş struktur komponentlərinin təzahür etdiyi və

canlandırıldığı münasibətlərin cəmi həmin komponentlərin şəxsiyyətin determinəedici fəaliyyət sistemi kimi bu komponentlərin mövcudluğunun prosesual, dinamik forması hesab olunur [5; 72].

İndiki cəmiyyətə peşə fəaliyyətində öz biliyini artırma və özünü təkmilləşdirmə qabiliyyəti olan, daim dəyişən dünyaya uyğunlaşan mütəxəssislər tələb olunur. Özünü tənzimləmənin ən yaxşı üslubunun inkişafı tələbələrə yalnız öz davranışları və icra olunan təhsil hərəkətlərini dərk etməyə deyil, həm də təhsil, gələcəkdə isə peşə fəaliyyətinin effektivliyini artırmaq məqsədilə onları idarə etməyə imkan verir.

Özünü tənzimləmə probleminin müxtəlif aspektləri psixofizioloji, fərdi-psixoloji və pedaqoji səviyyələrdə öyrənilib. V.İ.Morosanova yazır: “İnsanın özünü tənzimləməsinin öyrənilməsinə struktur-funksional təhlil mövqeyindən yanaşma təhsil praktikasına çıxışın perspektiv imkanları verir. Konkret şəxsiyyətdə özünü tənzimləmə prosesinin necə formalaşması və inkişaf etməsindən onun şəxsiyyət kimi təkamülü, təhsil fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti və peşə müqəddaratı asılıdır” [7; 83]. Ali məktəbə daxil olaraq, gələcək tələbələr öz şəxsi təhsil fəaliyyətini tənzimləyə bilmir. Bu isə təhsil prosesində çətinliklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu mövzuda A.D.Alferov, A.A.Bodalev, M.İ.Borişevski, S.D.Simonenko, A.M.Kolesova kimi alimlər tədqiqatlar aparmışlar [5].

Təhsil alan şəxslərin şəxsi keyfiyyətləri və fəallıqlarının özünü tənzimləmə üslublarının nisbətini tədqiq edərək, qeyd olunan nəticələrə gəlmək mümkündür. Böyükər üçün özünü tənzimləmənin iki növü səciyyəvidir [10]. Birinci növə aid olunan respondentlər yüksək planlaşdırılma, proqramlaşdırılma və qiymətləndirilmə qabiliyyətinə malik olan insanlardı. Lakin bununla belə onlarda zəif modelləşdirmə bacarığına rast gəlinir. İkinci növə aid edilən respondentlərdə isə modelləşdirmə, proqramlaşdırma, nəticələrin qiymətləndirilməsi kimi xüsusiyyətlər tam formalaşmış, planlaşdırılma bacarığı isə zəifdir. Hər iki kateqoriyaya aid insanlar situasiyanı və nəticəni səlis şəkildə qiymətləndirməni bacarırlar. Yüksək əminlik olduğu zaman proqramlaşdırma və modelləşdirmə güclü cəhət, planlaşdırma isə - zəif cəhət olur. Özünə əmin olan, güvənən şəxslərdə çox zaman dərk edilmiş özünü tənzimləmənin orta səviyyəsi formalaşır. Əminliklə fəaliyyət göstərən şagirdlərdə modelləşdirmə və proqramlaşdırma güclü cəhət, planlaşdırma və yekunların qiymətləndirilməsi isə - zəif cəhət hesab olunur. Daha böyük əzm və inadkarlıq olan zamanı özünü tənzimləmənin əsasən orta və daha nadir hallarda - yüksək səviyyəsi formalaşır, aşağı səviyyə olduqca nadir hallarda formalaşır.

D.Q.Badmayeva qeyd edir ki, yüksək inkişaf etmiş özünü tənzimləmə ilə təhsil alan şəxslər aşağı səviyyə ilə sınaqdan keçirilən şəxslərlə müqayisədə daha az həyəcanlı və stressə qarşı daha dözümlülərdir [1]. A.K.Osnitski və N.Y.Dolqova məktəblilərin birgə fəaliyyətinin (qruplarda iş) və onlarda dərk edilmiş özünü tənzimlənmə bacarıqlarının ümumi formalaşma səviyyəsi arasında əlaqəni müəyyən ediblər.

Hazırkı təhsilin, pedaqoqların və məktəb psixoloji xidmət əməkdaşlarının fəaliyyətinin modernləşdirilməsinin əsas vəzifələrindən biri - fəal və müstəqil şəkildə ictimai bilikləri əldə edən, öz gələcək həyatı üçün təhsilin və öz biliyinin artırılmasının əhəmiyyətini dərk edən təhsil alan şəxsin tədris subyekti qismində formalaşmasıdır. Tədris subyekti olaraq, təhsil alan şəxs öz təhsil fəaliyyətində təşkil və idarəetməni reallaşdıraraq, seçmə və müstəqil şəkildə öz qarşısında aktual və perspektiv məqsədlər qoymaq, öz fəaliyyətini istiqamətləndirmək və dəstəkləmək qabiliyyətindədir.

Nəticə

Dərk edilmiş özünü tənzimləmə dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, bir o qədər də tələbə gələcəyə yönəlmiş, indiki və keçmiş zamana pozitiv daxil edilmiş olur, şəxsiyyət və peşə təyin və müqəddaratı problemlərini daha müvəffəqiyyətli şəkildə qət edir. Tədqiqatçılar məktəblilərin birgə fəaliyyətinin (qruplarda iş) və onlarda dərk edilmiş özünü tənzimləmə bacarıqlarının ümumi formalaşma səviyyəsi arasında əlaqəni müəyyən ediblər. Yüksək tənzimləmə bacarıq və vərdişlər səviyyəsi olan qruplar öz vəzifələrinin öhdəsindən uğurla gəlir, öz hərəkətlərinin ən yaxşı strategiyasını işləyib hazırlayır, səhvləri vaxtında görür, işə düzəlişlər edir. Özünü tənzimləmə bacarığının aşağı səviyyəsi olan qruplar ümumi hərəkətlər təşkilində əsas çətinliklərlə qarşılaşır və aşağı iş effektivliyi nümayiş etdirirlər, çoxlu səhvlərə yol verirlər, onları düzəltmir və sonrakı tapşırıqlarda təkrar bu səhvləri buraxırlar. Qrupun özünü tənzimləmə bacarığının ümumi inkişaf səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, həmin qrupda hərəkətlərin uyğunluğu və işdə səmərəlilik bir o qədər yüksək olar .

Ədəbiyyat

1. D.Q.Badmayeva, İmtahan stressi nümunəsində stress vəziyyətlərdə şəxsiyyət aktivliyinin özünü tənzimlənməsi: dis. ... psixol. elmlər namizədi: 19.00.01 / D. Q.Badmayeva. - Krasnoyarsk, 2014. - 157 c.
2. V.A.Bodrov. Peşə yararlılığının psixologiyası: ali məktəblər üçün tədris vəsaiti. - M., 2015.
3. İ.A.Vasilyev, M.Ş.Məhəmməd-Eminov. Motivasiya və hərəkətə nəzarət, M., 2016.

4. Motivasiya və dərk edilmiş təhsilin özünü tənzimləməsi [Elektron resurs] / V.İ.Morosanova [və başqaları] // Psixoloji tədqiqatlar. - 2015. - T. 5, № 24. - C. 5.
5. V.K.Vilyunas. İnsan motivasiyasının psixoloji mexanizmləri, M., 2014.
6. Y.B.Qorçakova. Milli psixologiyada nailiyyət motivasiyasının öyrənilməsi. - M., 2014.
7. İ.A.Zimnyaya. Pedaqoji psixologiya: Tədris vəsaiti. - Rostov na/Donu: Nəşriyyat «Feniks», 2015.
8. Y.A.Mislavski. Şəxsiyyətin özünü tənzimləməsinin yaradıcılıq aktivliyi / Psixologiya sualları. 2015. № 3. - C. 71-78.
9. V.İ.Morosanova. Yetişən nəslin təhsili və tərbiyyəsində özünü tənzimləməsinin differensial-psixoloji əsasları / V.İ.Morosanova / Psixologiya aləmi. - 2013. - № 2. - C. 189-199.
10. A.K.Osnitski. Tədrisin ibtidai mərhələsində təhsil alan şəxslərin requlyator təcrübə xarakteristikalarının öyrənilməsi / A.K.Osnitski // İnsan fəaliyyətinin özünü tənzimləməsinin şəxsi və koqnitiv aspektləri / V.İ.Morosovanın redaktəsi altında. - M.: RAO Psixoloji institutu, 2016. - C. 158-203.

Rəyçi: p.f.d. L.Əliyeva

Göndərilib: 12.01.2021

Qəbul edilib: 13.01.2021